

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дин Илия ТОДЕВ

за дисертационния труд на Михаил Ивайлов Симов

на тема „*РУСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ И ИНФОРМАЦИОННИТЕ МРЕЖИ НА РУСИЯ НА БАЛКАНИТЕ, 1856-1878 Г.*“, представен за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление „2.2. История и археология – Русия и Балканите през XIX в.“ към катедра „История на Византия и балканските народи“, Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

Научен ръководител: доц. дин Иван ПЪРВЕВ

Рецензираната дисертация е в обем от 260 (по-големи от стандартните) страници текст, структурирани в увод, изложение в пет глави, заключение, библиография на използваните текстове. Освен това, дисертацията съдържа и приложение от карти и портрети.

Намирам структурата за удачна. Все пак, в структурно отношение според мен би било по-добре последните две глави (четвърта и пета) да се посъкратят и да се обединят в една под заглавие, например, *"Руското разузнаване по време на Източната криза 1875-78"*.

Уводът (с. 3-30) е правилно съставен. Авторът подхожда към темата от оптимална дистанция. Той започва с дефиниция на понятието *"разузнаване"* и с характеристиката му като изследователски проблем, основателно акцентирайки на неговата актуалност, значимост и занимателност, както и на това, че то заема място в историческите изследвания от сравнително неотдавна. След това е представена целта на дисертацията: търсене, при хронологически порядък на изложението, отговор на три въпроса: *„Кой и как в Русия осъществява добиването на разузнавателна информация за Балканите?“*, *„Какви сведения се съдържат в събираната от Русия разузнавателна информация?“* и *„По какъв начин осведомеността за процесите и явленията на Балканите влияят върху изработването на политическия курс и военна стратегия на Петербург по отношение на Югоизточна Европа в дадения период?“* Смятам, че тази цел е напълно постижима в рамките на достойна за защита докторска дисертация. На края на увода М. Симов прави обстоен преглед на изворите и изследванията по темата. Той започва с архивните документи, съхранявани в РГВИА (Российский государственный военно-исторический архив) и в НБКМ; после идва ред на публикуваните извори, като специален акцент е поставен на мемоарите. Историографският преглед включва представяне на предимно руски и български заглавия, като вярно се преценява, че, въпреки нарастващия интерес към историята на външното разузнаване на Руската империя, избраната от него тема е недостатъчно проучена. *"Направеният преглед, основателно заключава Симов, ни позволява да заключим, че руското разузнаване на Балканите в периода 1856-1878 г. е тема, която*

до момента не е била обект на задълбочено и цялостно проучване нито в руската, нито в западната, нито в местната балканска историография."

Първа глава (с. 31-46) носи заглавието „**РАЗУЗНАВАНАТО В ЕПОХАТА НА НОВОТО ВРЕМЕ**". Според мен това е своего рода втори увод, състоящ се от два параграфа "Генезисът на съвременните разузнавателни служби" и "Организация и функциониране на руското разузнаване в епохата на Новото време".

Първият параграф ни запознава накратко с началото, характера и еволюцията на модерните разузнавателни служби, за чийто първообраз обикновено се смята създадената от Франсис Уолсингам, държавен секретар на Елизабет I, обособена и разполагаща с централен ръководен апарат и задгранична агентура структура. Модерното разузнаване е тясно свързано с дипломацията и войната и плътно следва тяхната еволюция, вярно преценява авторът за да заключи: През третата четвърт на 19 век "европейските сили развиват функциониращи системи за външно разузнаване, които им осигуряват широк спектър от сведения за близките и по-далечни съседи. В сложния процес на взимане на държавни решения и военно планиране значението на тези служби нараства неимоверно в десетилетията предхождащи Първата световна война."

Във втория параграф на първата глава се разглежда модернизацията на руското разузнаване, форсирана от поражението в Кримската война (1853-56) и осъществена под ръководството на военния министър Дмитрий Милютин през 60-те – 70-те години на 19 век. До средата на 19 век външното разузнаване на Русия е най-вече във ведомството на външното министерство и се осъществява от посланици и консули; ограничени възможности за разузнавателна дейност притежава и военното министерство, което практикува изпращане в задгранични командировки на офицери, представящи се за учени, търговци, пътешественици и пр. През Наполеоновите войни временно се създава агентурна мрежа в Европа както от прикрепени към руските посолства офицери, така и от шпиони. Впоследствие тази практика придобива постоянен характер чрез т.н. "кореспонденти на военното министерство", т.е. нещо като неофициални военни аташета към едно или друго посолство. Поражението в Кримската война показва, че Русия изпитва значителен дефицит на информация по военни въпроси - и това води до повишено внимание към тази сфера. Броят на "военните агенти" е увеличен, те получават дипломатически статус и са снабдени с подробни инструкции за работа, като се сформира и централен апарат на военното разузнаване. Руското военно разузнаване придобива системен професионален характер, но външното министерство със своята мрежа от посолства и консулства запазва водещата си роля в набавянето на задгранична информация.

Втора глава ("**РУСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ НА БАЛКАНИТЕ ДО СРЕДАТА НА XIX ВЕК – КОНЦЕПЦИИ И ПОСТИЖЕНИЯ**", с. 47-69) разглежда руското разузнаване на Балканите до средата на XIX век. Първоначално Русия не разполага с регулярна информация за намиращите се под османската доминация Балкани. Сведения идват чрез православното духовенство в Османската империя, чрез представители на

Балканското население, които посещават Русия за събиране на помощи за църкви и манастири, чрез влашките и молдавските господари, чрез руски пътешественици и поклонници в Палестина, чрез епизодични руски дипломатически пратеничества към Цариград. От края на 17 век руският интерес към Балканите придобива все по-настойчив характер - и съответно нуждата от информация за тях непрекъснато расте. Първоначално се интензифицират традиционните канали за нейното набавяне, после в употреба започват да влизат модерни разузнавателни форми. През 1702 в Цариград пристига първият постоянен руски дипломатически представител, който си създава мрежа от информатори; започва изпращане на нарочни емисари, вербовка на шпиони от средите на симпатизиращото местно население (което е както инструмент, така и обект на разузнаване), открива се консулство във Венеция, следящо нещата на Балканите, ползват се услугите на посланици на други страни към Портата и др. По Кючук-Кайнарджанския мир (1774) Русия получава право да открива свои консулства на османска територия. Скоро на Балканите, най-вече в Дунавските княжества и в Гърция, се появява широко разклонена руска консулска мрежа, от която Петербург очаква най-вече политическа информация. Богати сведения по военни въпроси се събират и по време на руските набези към Балканите, чрез командировки на офицери под прикритие, а в 1849 се появява и първият руски военен агент в Цариград.

Намирам, че тази част също носи уводен характер; би било като че ли по-добре, ако тя, след известно съкращаване, влизаше като параграф трети в състава на първа глава – така щеше да се получи една не само добре подредена и логична, но и закръглена отправна точка към същинската изследователска част на изложението.

Глава трета (с. 70-139 – "РУСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ НА БАЛКАНИТЕ В ДВЕТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ СЛЕД КРИМСКАТА ВОЙНА") е разделена на четири параграфа. Първият, след преглед на състоянието на политиката на Русия към региона през третата четвърт на 19 век, завършва със заключение за осъзната необходимост от разширена разузнавателна дейност. Вторият е посветен на създаването и функционирането на длъжността *"военен агент"* към руското посолство в Цариград. Той подробно ни запознава с лицата (щабс-капитан Франкини и полковник Зеленый), заемали този пост, с финансовото им обезпечаване, с характера и съдържанието на събираната информация, с начините и средствата, чрез които тя се набавя, и с пътищата, по които стига до Петербург. Съществено внимание Симов е отделил и на *"рецепцията"* на изпращаните от цариградския *"военен агент"* сведения. Той привежда много данни, които показват, че тези сведения са се радвали на внимание от меродавните фактори, били са четени (около половината от тях от самия император) и вземани предвид. Параграфът съдържа немаловажни, любопитни и добре разказани подробности за разузнавателната дейност на цариградския *"военен агент"*, много от които са извлечени от архивни документи в РГВИА.

Третият параграф от тази глава разглежда разузнавателните мисии на руски офицери на Балканите през третата четвърт на 19 век. Независимо че след Кримското поражение Русия се ориентира към добри отношения с турците, тя продължава да

смята, че вероятността за нова скорошна война с тях е твърде голяма. От друга страна, съответните руски служби си дават сметка, че познават слабо пространството между Дунав и Егейско море. Затова в 1866 руският генщаб се заема с изготвяне на подробна и точна карта на Европейска Турция, която би била най-вероятният боен театър на бъдещ въоръжен конфликт с господарите на Проливите. Тази чисто военно-разузнавателна руска инициатива е осъществена като съвместен с Високата порта научен проект. Като резултат през 1876 се появява отпечатаната върху 17 листа карта на Европейска Турция в 10-верстов мащаб. Тя е съставена под редакцията на Николай Артамонов и към онзи момент представлява най-пълното и точно картографско изображение на българските земи. Освен това, с оглед бъдещ въоръжен сблъсък с турците, руските разузнавателни служби събират и военно-статистическа и военно-политическа информация за противника чрез свои емисари в региона, сред които е и сам генерал Николай Обручев, оглавяващ Военно-научния комитет към руския генщаб. Разузнавателни сведения се събират и по време (1872) на пътуването на великия княз Николай Николаевич през България към Палестина. *"Като цяло, основателно коментира авторът, всеки руски офицер присъстващ на Балканите, било тайно или с официална мисия, или изпълнява основната функция на разузнавач или я съвместява с други първостепенни задачи."* Но така или иначе е налице траен кадрови дефицит - Русия не разполага с разгърната агентурна мрежа на Балканите, където военно аташе има само в Цариград, в Петербург не се намират добре подготвени специалисти по балканистика.

Последният параграф на тази глава се занимава с участието на руските дипломати на Балканите в системата на военното разузнаване. Тук са представени начините за събиране на информация, с нейния характер, с нейната циркулация из дипломатическата мрежа на руското външно министерство, с някои от по-известните консули и консулски служители като Ал. Гилфердинг и К. Леонтиев. Представени са и няколкото руски посланици в Цариград след Кримската война, като основното внимание е посветено на генерал Н. П. Игнatieв. Симов дава висока оценка на разузнавателните качества на руските дипломати, изтъквайки, че те се снабдяват с необходимата им информация главно от османските власти и от местното население, като отделят относително по-малко внимание на създаването на агентурни мрежи и осъществяването на истински шпионаж.

Глава четвърта ("РУСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ В НАВЕЧЕРИЕТО НА КОНФЛИКТА С ВИСОКАТА ПОРТА, 1876-1877 г", с. 140-194) ни запознава с руското разузнаване в навечерието на войната 1877-78. Текстът е разделен на два параграфа; единият е за дейността на дипломатическата мрежа, другият - за тайното разузнаване в месеците, непосредствено предшествващи военният конфликт, за който Петербург не се чувства достатъчно подготвен, но който се очертава като все по-неизбежен. В условията на започналата през 1875 поредна Източна криза руското разузнаване заработва с оглед предстояща схватка с турците, неговата активност чувствително се увеличава, разширява се и наборът от прилагани прийоми.

Дипломатите остават неговият гръбнак, следейки най-вече бойните приготовления в Европейска Турция. Натрупаната информация, включително и тази от предишните години, се обобщава в различни информационни материали (карти, справочници, брошури и пр.) за нуждите на армията. Представени са директивите, които външното министерство насочва към консулствата, от една страна, и консулските донесения в обратната посока, от друга. Специално внимание е отделено на наличната в документите информация за положението по Дунав и в северна България, както и в западните Балкани. Място в своя текст Симов намира и за любопитния епизод с покупката от страна на руския генщаб на подготвените от Ф. Каниц карти на Балканите. Към есента на 1876, когато войната започва да изглежда все по-неизбежна, се правят първите крачки към създаване на тайна разузнавателна мрежа в северна България. Разчита се на опита и сътрудничеството на българските революционери, както и изобщо на българското население, от което основателно се очаква широко съдействие. Симов ни представя полковник Н. Артамонов, началник на разузнавателния отдел на Дунавската армия, и подробно описва дейността на Георгий Бобриков и на П. Паренсов. Последният, подпомаган от Евлоги Георгиев и Григор Начович, не само организира тайната разузнавателна мрежа на османска територия в подготвителния период на войната от 1877-78, но и лично осъществява разузнавателни операции - напред прави подробен оглед на Русе и неговите укрепления. Като цяло, руското разузнаване в навечерието на войната от 1877-78 страда от слаба ефективност, макар да успява да подготви първоначалните успехи на нападащата армия; колкото до неговите недостатъци, те се отразяват на по-нататъшния ход на военните действия. Причините са в това, че руското внимание е насочено основно към географските дадености с идея за мълниеносна война, докато османските въоръжени сили са подценени - и като численост и като боеспособност.

С разузнаването по време на войната от 1877-78 се занимава последната, пета, глава (**"РАЗУЗНАВАНЕТО НА РУСИЯ ПО ВРЕМЕ НА ВОЙНАТА С ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ, 1877-1878 г."**, с. 195-232) от дисертацията. Тази част се състои от два параграфа, посветени съответно на времето преди и след прехвърлянето на основните руски сили през река Дунав. В началото руското разузнаване се справя отлично - то избира подходящо място за преминаване на реката и отклонява вниманието на противника в друга посока. Но по-късно се оказва, че руската агентура от другата страна на фронта е твърде малобройна, а средствата за разузнаване не стигат - слабости, които са отчасти превъзможнати във финалната фаза на военните действия. Българите вземат широко участие в разузнавателното осигуряване на руската армия, сред разузнавачите ще срещнем и видни възрожденци - като Панайот Хитов и Петко Славейков. Подобно на другите части на дисертацията, и тук сведенията за разузнавателната дейност не са дадени сами за себе си. Авторът в едри щрихи очертава както еволюцията на руската политика и хода на военните действия, така и промените в международното положение – и в така създадения контекст влита сведенията за работата на разузнавачите. По обичая си в последните няколко страници на главата

Симов прави равносметка на нейното съдържание. Тук той правилно изтъква, че руското командване влиза във войната с превратна представа за противника, дължаща се не толкова на неверни или непълни разузнавателни данни, колкото на дълбоко вкоренелата се в руското мислене представа за Османската империя като неизлечимо "болен човек". Тази, както и подобните ѝ слабости, до известна степен са компенсирани от масовата, макар и не винаги безплатна, помощ от страна на българското население, което в руската армия не вижда нашественик, а освободител. И тук се среща с характерната за цялата дисертация балансираност - във фактите и коментарите, в гледните точки, в детайлите и анализите, в подробностите и обобщенията. Главата завършва с интересен паралел с войната с Япония през 1904, когато неприятелят отново е подценен - като този път цената, която плаща Русия, не е една попроточила се, но все пак много успешна военна кампания, а унизително поражение от страна на смятания за много по-слаб противник.

В "**ЗАКЛЮЧЕНИЕ**"-то (с. 233-238) авторът сумира своите изводи, които накратко изглеждат така: през третата четвърт на 19 век руското разузнаване е в процес на модернизация, то показва финансови и кадрови слабости, но съумява да осигури достатъчно информация за мирновременните нужди на своето правителство, както и за руския успех в началния етап на войната от 1877-78; в разгара на самата война руското разузнаване обаче не е на нивото на срещнатите предизвикателства - недостатък, който все пак след превземането на Плевен е отстранен.

На фона на отличното впечатление, което прави дисертацията на Симов, могат да се изтъкнат и някои слабости. Например, срещат се грешки и неточности при имената: така, фамилията на солунския консул 1830 - 1861 Анжело *Мустоксиди* (*Mustokside*, Anzhelo Arsen'evich) е изписана "*Муцохиди*"; директорът на Азиатския департамент е именуван "*Стремухов*" - той е (Пётр Николаевич) Стремоухов; лекарят при руското посолство в Цариград Васил Караконovski на няколко пъти е даден като "*Кракановски*"; външният министър Горчаков е назван "*Михаил Горчаков*" - той е Александър Михайлович Горчаков; липсва единство в изписването на местните имена (напр. Адрианопол и Одрин, Константинопол и Цариград) - добре е да се дават само българските имена.

Като цяло, езикът на дисертацията е достатъчно богат и точен, но съществува известна монотонност и тромавост в названията на главите и параграфите, като почти всички заглавия съдържат думата "*разузнаване*" и нейните производни.

Има непълноти в използваната литература - напр. във връзка с ген. Игнатиев бих посочил поне едно заглавие, което задължително би следвало да присъства в текст като рецензирания (*Игнатиев, Н. П. Дипломатически записки (1864-74) & донесения (1865-76). ч. 1-2. С., 2008, 2009*). Същото се отнася и за: *Леонтьев, К. Н. Дипломатическите донесения, писъма, записки, отчеты 1865-1872. М., 2003*. При разглеждане положението в навечерието и по време на войната 1877-78 също бих сигнализирайл липсата, например, на изследванията на К. Косев (*Косев, К. Бисмарк, Източният въпрос и*

българското освобождение. С. 2003 и *Косев, К., Стефан Дойнов. Освобождението (1877–1878). С., 2003*).

Библиографията ("**ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА**", с. 239-250) е представена раздробено и това затруднява справките. Бих препоръчал обединяване в два раздела - "*Публикувани*" и "*Непубликувани текстове*", "*Първични*" и "*Вторични материали*" или пък (както впрочем е в увода на дисертацията и в заглавието на самата библиография) "*Извори*" и "*Историография/литература*".

Могат да се изброят и други относително дребни недостатъци, но аз съм категоричен, че те в никакъв случай не са в състояние да хвърлят сянка върху големите достойнства на дисертационния труд на Михаил Симов.

Намирам, че "**ПРИЛОЖЕНИЯ**"-та (с. 250-260) са полезно допълнение към чисто изследователската част на работата.

Авторефератът на дисертацията е правилно съставен, изтъкнатите в него приноси вярно отразяват постиженията на докторанта, който има и шест публикации по темата.

Заключение: Дисертацията на М. Симов може да се смята за сериозен изследователски труд по важен, интересен и слабо изследван проблем. Тя е обилно документирана, основавайки се както на публикувани, така и на важни архивни източници. Авторът се служи много добре със словото, неговият език е богат и точен. Той умело използва богатата си фактология за да изгради логичен, добре свързан и занимателен разказ, съдържащ редица значими приноси. Работата е много добре композирана и си отличава с всеобхватност и завършеност. Прочее, рецензираната дисертация представлява несъмнен успех, който ми дава всички основания да препоръчам на почитаемото научно жури да присъди на нейния автор Михаил Симов образователната и научна степен „*Доктор по история*”.

10 март 2017, София

